



Наталія Дічек – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України

Коло наукових інтересів: історія української та зарубіжної освіти, методологія історико-педагогічних досліджень, педагогічна персоналістика, зарубіжне макаренкознавство, питання філософії освіти.

✉ n.p.dichek@gmail.com

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-2185-3630>

УДК 373.3/5

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-3-116-126>

До 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди (1722–1794):

ЛЮДИНА І СМИСЛ ЇЇ ЖИТТЯ У ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ

«Щастіє... в серце і в душе твоей» (Григорій Сковорода).

Анотація. У статті викладено авторську інтерпретаційну версію значущості ідей видатного українського філософа, письменника, педагога Григорія Сковороди (1722–1794) про шляхи досягнення людиною щасливого й осмисленого життя. На основі рефлексії низки творів мислителя, окреслення особливостей його світогляду (складна сув'язь антропологізму, персоналізму, містицизму, пантеїзму на тлі православ'я), багато в чому визначеного своєрідністю доби бароко (багатозначність понять «світ», «людина», «Бог», «щастя», символізм мови, антитетичність суджень, притаманний їм синкретизм), в яку він жив і творив, обґрунтовано актуальність думок Г. Сковороди: по-перше, як невичерпного джерела українського духу; по-друге, як визначного культурного національного надбання, яке заслуговує на пошанування й пам'ять; по-третє, як скарбниці етичних повчань про вибудову людиною щасливого життя, смыслом якого має бути самопізнання для вибору відповідного природним нахилам виду праці і подальшого саморозвитку. Аргументовано, що три зазначені виміри спадщини філософа є непроминальними.

Здійснений джерельний пошук та аналіз масиву праць (сковородіана), присвячених аналізу біографії і творчої спадщини Г. Сковороди, дав підстави засвідчити, що, порівняно з ХХ ст., в ХХІ ст. науковий інтерес вчених до його самобутньої спадщини не зменшився, а лише зріс.

Ключові слова: Григорій Сковорода, світогляд, Біблія, внутрішня людина, самопізнання, праця відповідно здібностям.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Готуючи цю статтю, спонукану бажанням прилучитися до вшанування 300-річчя від дня народження всесвітньо відомого українського мислителя ХVIII ст. Григорія Савича Сковороди (1722–1794), я перечитала не лише його твори, а й здійснила джерельний пошук українських і зарубіжних публікацій про внесок славетного

співвітчизника у філософсько-гуманітарну думку, аби з'ясувати чи є у XXI ст. науковий інтерес (сковородознавство¹) до його самобутньої спадщини.

Чи не найповніше українська і зарубіжна сковородіана (переважно авторів представників північноамериканської та європейської української діаспори) віддзеркалена у праці знаного харківського вченого-сковородознавця Л. Ушкалова (Ушкалов, 2002), де зібрано бібліографію різноформатних студій, присвячених вивченню життя і творчості Г. Сковороди за період XIX–XX ст. Власне після унікальних за глибиною й охопленням теми праць Л. Ушкалова (Ушкалов, 1997; Ушкалов, 2004; Ушкалов, 2009; Ушкалов, 2017), де не лише у хронологічній послідовності років описано інтерпретаційні розвідки (світову і українську сковородіану, яка на 2002 р. за нашими підрахунками загалом налічувала понад 2020 одиниць близько 420 авторів), диференційовані за різними рубриками (життєпис філософа, його богословські, філософські погляди, символіка текстів, літературна творчість, мова праць, педагогічна діяльність, перекладацька робота філософа, спогади про нього, епістолярій), а й викладено власні ґрунтовні маркувальні підходи автора-дослідника до розуміння особистості філософа, передумов його формування як творця літературних і богословсько-філософських праць, до обґрунтування його впливу на сучасників і наступників (Ушкалов, 2004), що не вважаємо за доцільне переказувати прізвища численних дослідників, бо краще за Л. Ушкалова зробити неможливо.

Згадаємо лише, що окрім Л. Ушкалова в XXI ст. укладено вже низку інших сучасних бібліографічних списків різнаспектних студій (Докрену, Щокіна, 2015; Шкира, 2009; Неудачина, 2019; Жарких, 2004), де висвітлено нові штрихи до біографії Г. Сковороди і потлумачено своєрідність багатьох складників доробку «українського Сократа» (уперше таку характеристику обґрунтував ще в 1895 р. Б. Нікольський (Никольский, 1895).

Однак усі сучасні бібліографічні списки ґрунтуються передовсім на таких працях попередників XIX–XX ст., як видатний дослідник українського бароко, представник української діаспори професор Д. Чижевський. У його творах (Чижевський, 1929; Чижевський, 1934) репрезентовано не лише дослідження вітчизняних авторів, а й праці вчених європейської української діаспори, маловідомі до 1991 р. в Україні. Сам Д. Чижевський своєю чергою вважав усебічним (станом на кінець 1920-х рр.) список розвідок (222 одиниці), поданий у книзі іншого видатного вченого академіка Д. Багалія (Багалій, 1926), чи не першого глибинного дослідника доробку і біографії Григорія Савича, а також укладача першої сковородіани. За плином часу Д. Чижевський доповнив багалієвський список понад 30 публікаціями. З огляду на вищезазначене власний аналіз обмежимо описом у списку літератури праць, дотичних теми до нашої статті і цитованих в ній.

Ще зауважимо, що оскільки і життя, і твори Г. Сковороди сповнені характерної барокової добі багатозначності (багатозаровості), символізму, антитетичності суджень², синкретизму³, то й тлумачних досліджень написано тисячі, і далі з'являтимуться нові й нові, бо світ його думок нескінченний, і кожен новий дослідник віднайде щось, невловлене іншими. Отже, зробимо перший висновок – кількість наукових звертань до спадщини Г. Сковороди зростає, а науковий інтерес не зменшується.

1) Пояснимо, що джерельний аналіз дає підстави обстоювати наявність не лише *сковородіани* як сукупності різноманітних дослідницько-інтерпретаційних різномасштабних праць життя і творчості Г. Сковороди, а на основі огляду цих публікацій й наявність *сковородознавства* як окремої галузі гуманітаристики, розвинутої насамперед в Україні.

2) «Вижу в сем целом мире два мира, един мир составляющие: мир видный и невидный, живый и мертвый, цельный и сокрушаемый. Сей риза, а тот – тело, сей – тень, а тот – древо... Итак мир в мире есть то вечность в тлени, жизнь в смерти, востание во сне, свет во тме, во лже истина, в плаче радость, в отчаянии надежда» (Сковорода, 1973з, с. 14). Тут і далі цитати наведено за Повним зібрання творів Г. Сковороди (1973). Збережено мову і стиль текстів, лише для полегшення їх читання замінено букву Ѡ на е.

3) «Сковорода був дух, який усе приймав, усе сполучував, або ліпше усе змішував, усе зливав у одне» (Чижевський, 1933, с. 6).

Оскільки Г. Сковорода піднімав у своїх творах різноманітні питання буття людини і буття людського суспільства, їх взаємовпливів і залежності, то, безперечно, в одній статті неможливо проаналізувати всі складники його світорозуміння, яке являє собою складний конгломерат ідей про «мир», «мір» і «мыр»⁴, що й донині викликають численні інтерпретаційні версії. Не досягнувши сутності світоглядних позицій філософа навряд чи можна аргументовано витлумачити хоча б якийсь аспект його концептуальних міркувань. Наприклад, його славнозвісна автоепітафія «Мір ловил мене, но не поймал», на нашу думку, є аллюзією на біблійські слова Ісуса Христа, звернені до присутніх на Таємній вечері учнів: «Страждання зазнасте в світі, – але будьте відважні: *я світ переміг*» (Біблія, 2004, с. 1204), і завуальовано наголошує на необхідності враховувати у тлумаченні спадщини Г. Сковороди значущість його християнського світосприйняття, яке або ігнорується, або критикують дослідники-атеїсти.

Метою рефлексивного розгляду ідейного доробку Г. Сковороди є актуалізація двох філософсько-світоглядних проблем, розвинутих у його творах – концепту *життя* як пошуку людиною сенсу або смислу життєдіяльності, вияви якої людина власне й наділяє смислом у ході «духовно-практично освоєння предметів і явищ об'єктивного світу» (Шинкарук, 2002, с. 590), і тісно переплетеної із ним категорії *щастя* як невід'ємного складника реалізації життя і прагнення особи. Пильне прочитання творів Григорія Савича відразу доводить, що зазначені екзистенційні проблеми становлять осердя його філософських шукань. Водночас поняття *життя* і *щастя* залишаються актуальними і для людини сьогодення, у добу постмодерної плюралістичної невизначеності. Звернення до цих екзистенційно-питомих філософських проблем набуває також особливого значення у час війни, який ми зараз переживаємо, коли людське життя знецінюється, а щастя набуває суто вітального виміру, бо під загрозою саме існування людей.

Виклад основного матеріалу. Щоб наблизитися у своїх міркуваннях до фахового рівня, основуватимуся на усталених нині визначеннях, указаних в авторитетних джерелах. Так у філософській енциклопедії, створеній в Інституті філософії НАН України, «життя» окреслено як концепт, що «виявляє свій зміст у контексті різноманітних філософських тлумачень» або як «пошук сенсу та внесення сенсу» (за М. Мамардашвілі) (Шинкарук, 2002, с. 217). «Щастя» пояснено як категорію «моральної свідомості, що позначає стан повного і тривалого вдовolenня від життя загалом» (Шинкарук, 2002, с. 729). Спробуємо співвіднести ці сучасні ясування понять з їх тлумаченнями, вміщеним на сторінках творів Г. Сковороди, і віднайти корисне для себе і сучасників.

Пристаємо до думки багатьох дослідників-попередників (Д. Чижевський (Чижевський, 1933, с. 104), Л. Ушкалов (Ушкалов, 2004, с. 741), В. Гур (Гур, 1995, с. 21), В. Ільїн (Ільїн, 2014, с. 124), що зосередженість на питаннях життя людини (або антропологізм, уперше відмічений у творчості Сковороди В. Ерном в 1912 р. є осердям розмислів філософа, а загальні онтологічні й гносеологічні сутності він неначе підпорядковує ідеї людської індивідуальності або, словами Д. Чижевського, запроваджує «поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу», наді-

4) Усі три варіанти багатозначного слова трапляються в текстах Г. Сковороди і несуть не однакову конотацію, що знаходить підтвердження в тлумачно-перекладному словнику Б. Грінченка (Грінченко, 1908, с. 426). Слово «мір» співвідноситься переважно з поняттям світського (людського) суспільства, облудного і недовершеного «лукавого міра» (напрк., як в авторській епітафії Г. Сковороди, або в творі «Убогий Жайворонок» (Сковорода, 1973s, с. 119), але водночас має значення й «всесвітнього міра» як в творі «Книжечка, называемая SILENUS ALCIBIADIS...», (Сковорода, 1973j, с. 14, с. 16); «мир» співвідноситься з поняттям всесвіту, природи (Сковорода, 1973s, с. 119), духу (наприклад, в назві твору «Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире»); а «мыр», на нашу думку, здебільшого є україномовною версією слова «мир», адже філософ часто вживав у своїх текстах слова живої української мови, хоча зустрічається й написання його в значенні «лживого моря (життя)» (Сковорода, 1973a, с. 99, с. 117). Визнаємо, що спроби якимось усистемити своє розуміння сквородинівських текстів увесь час наражаються на неможливість цього досягти внаслідок їх складності і багатозначності. Лише читання творів Г. Сковороди, заглиблення в їх зміст і особливо контекст, може наблизити до розуміння і в той же час явити спростування того, що ти зрозумів. У цьому вбачаємо особливості не лише сквородинівських писань, а й барокових творів у цілому.

ляючи людську індивідуальність ознаками вищої цінності. Г. Сковорода розглядає людину як універсальний ключ розуміння всіх таємниць буття⁵.

Можна стверджувати, що у творах Г. Сковороди антропологізм переплетений з персоналізмом у сенсі поєднання буття і духа та визнання недосяжності для людського розуму справжньої реальності, яку можна досягнути лише шляхом надчуттєвого єднання з надприродним (трансцендентним) (Шинкарук, 2002, с. 450). А тому до основ філософсько-світоглядних побудов Г. Сковороди слід додати ще й містицизм як їх невід'ємний складник.

Водночас ураховуємо, що Григорій Савич був плоть від плоті освічена людина барвисто-мінливого XVIII ст., яка здобувала освіту і за кордоном (Багалій, 1926, с. 41–45), і в Україні, навчаючись протягом 1734–1753 рр. (з перервами) в Києво-Могилянському училищі (академії) (Сковорода, 1973е, с. 440), де вивчав етику в класі Григорія Кониського (Багалій, 1926, с. 37), а в класі богослов'я⁶ під орудою префекта академії Мануїла Козачинського майбутній філософ, окрім суто теологічних знань, осягав діалектику, логіку, етику, фізику, метафізику⁷. Його сучасник, друг і біограф М. Ковалинський характеризував Г. Сковороду як людину з «грунтовними й всебічними знаннями в науках, які значно перевищували знання, що давали провінційні училища» (Сковорода, 1973е, с. 441). А отже не можна оминати релігійний складник світорозуміння Г. Сковороди, зокрема його погляди на Біблію, її тлумачення і значення в житті тогочасного соціуму. На думку відомого українського філософа М. Поповича, Г. Сковорода розглядав Біблію як «універсальний культурний фонд, і як обманну плоть, узятую з повсякденності сюжетно-образної системи» (Попович, 2012, с. 607), або словами самого мислителя як «богодщу книгу», але водночас не як *весь* світ («мир»), а лише як «мірик» (Сковорода, 1973ж, с. 17).

Одна із ключових ідей сквородинівської антропоцентричної концепції щастя – ідея самопізнання («знай себе» (Сковорода, 1973к, с. 358) або «узнь себе» (Сковорода, 1973г, с. 201), яку не можна розкрити без врахування наголошуваного мислителем значення Біблії⁸ в житті людини. Зауважимо, що людину Г. Сковорода розглядає не як «суспільну особину», продукт і об'єкт суспільних відносин, а насамперед як істоту вищого ступеня, певною глибинною стороною свого буття причетною до світу абсолютного і духовного, і ця причетність пов'язана з Богом і Святим Письмом, що уособлює ті «двері», крізь які має пройти людина на шляху до свого сокровенного ества – внутрішньої людини, тобто «двері» біблійної мудрості.

Нагадаємо, що людина, за роздумами Григорія Савича, має двоїсту природу – тіло («зовнішня людина») і дух («внутрішня людина» або «істинна людина»). Філософ обґрунтовував існування суперечливого зв'язку чуттєвого і раціонального в людині, яка народжується «без премудрості, але для неї». Чуттєве сприймання допомагає їй пізнати різні явища життя і природи, а мислення розкриває їх приховану суть, знаходить у «видимому невидиме», у «неістотному істотне». Дві згадані іпостасі людини співвідносяться між собою як мертво та живе, прийдешнє та вічне, матеріальне та духовне: «Бренний кумир ограничен, заключаем теснотою. Духовный же человек есть свобод[ен]. В высоту, в глубину, в широту летает безпредельно» (Сковорода, 1973ф, с. 44).

Чому так занурюємося в окреслення світоглядного підґрунтя творчості Г. Сковороди? Тому що без цього не можливо схарактеризувати жодний його концептуально вагомий вислів щодо проблеми смислу життя і щастя в ньому.

5) «Если хотим измерить небо, землю и моря, должны, впервых, измерить самих себе с Павлом собственною нашею мерою» (Сковорода, 1973л, с. 167).

6) Богословські класи університетів (училищ, академії) на той час були найвищими щаблями до здобуття мудрості і знань не лише з теології, а й з інших галузей наук.

7) Додамо, що Г. Сковорода опанував також латину, грецьку і гебрійську (єврейську) мови, красномовство, історію (Багалій, 1926, с. 35–38).

8) «Теперь уже не обиняся скажу, что Библия есть и Бог и змій» (Сковорода, 1973д, с. 147). Звернемо увагу, що «змій» – це двоєдиний символ нескінченної мудрості й облудного ідола.

У біографії-спогадах М. Ковалинського⁹ переказано історію про те, що з душевної приязні філософ у Харкові навчав молодого хлопця, займаючись «удобренням его разума і духа» (Сковорода, 1973е, с. 449). Як описує біограф, попередні наставники хлопця, як і суспільне оточення загалом, навіювали йому думки, що щастя людини – «мати всього багато», натомість лише Г. Сковорода доводив: «чтоб быть истинно щасливым, то все оное (много чего есть, много чего пить, много во что одеваться и в утехах праздно веселиться) не нужно. А обмеження бажань, відмова від надлишкового, приборкання забавок, працелюбство, виконання «должности»¹⁰ (тобто морального обов'язку, необхідної діяльності, благодіяння – прим. Н.Д.), до якої промисел божий поставив ... є справжній шлях до щастя» (Сковорода, 1973е, с. 449–450). При цьому біограф підсумовує, що сам Сковорода «говорил сіе и жил тако» (там само). Отже, по-перше, способом або шляхом досягнення щастя мисленик (Д. Чижевський) вважає відмову людини від надмірностей та працелюбність.

На доказ щирості переконань Г. Сковороди у можливості нестяжательного щастя згадаємо рідко цитований його твір «Брань архистратига Михаила со Сатану о сем: легко быть благим», створений після 14 років зречення мислителем офіційного практичного світу. Словами М. Ковалинського, філософ, підтримуваний лише власним духом, «пішов у глибоке усамітнення, ховаючись від пересудів житейських та лихослів'я духовенства»¹¹ (Сковорода, 1973е, с. 460). У творі є підрозділ за назвою «Путь спасительный», де йдеться про бідного мандрівника, який співає похвали Богові, а янголи йому підспівують. Спить він то на пагорбі, то на траві біля джерела, їсть просту їжу, якою цілком вдоволений. І хоча він і старець, та «по богу всіх багатший», адже серце його сповнене Богом і йде він «спасительним шляхом» (Сковорода, 1973б, с. 66–67). В образі старця-мандрівника постає сам філософ. Звичайно, Г. Сковороді закидали, що він обрав шлях «нероблення», та відмовившись від посад в офіційних школах на користь «вищої мети – визволення себе і свого духа від дрібних буденних турбот і бажань, він почав жити так, що цілком слушно міг, умираючи, просити той напис на могилі, що характеризує все його життя, а надто останні 25 років» (Багалій, 1926, с. 67–69). Так, він не обіймав посад, але освічені люди вважали за щастя послухати його, а твори Г. Сковороди стали надбанням українського народу.

Ще одним можливим кроком до щастя Г. Сковорода інтуїтивно-індуктивно визначив слідування такій, на його думку, ідеальній схемі розвитку життя істинної людини: батьки або натура¹² (природа – прим. Н.Д.) дають життя дитині і вроджують нахили, природа як «самодвижущаяся пружина є матір'ю охоти» (бажання – прим. Н.Д.), яка є спрямовуючим рушієм праці або сучасніше кажучи – нахили спонукають саморозвиток особи і вказують відповідний їй схильностям вид діяльності, працю, тобто «совершенное дело, соплетающее творцу своему венец радости... природа запалает к делу и укрепляет в труде, делая труд сладким» (Сковорода, 1973р, с. 418). Виконання ж обраного за природними здібностями «сродного дела» і стає джерелом щастя.

Нещастя в суспільстві мислитель тлумачив як наслідки поганого виховання, тому ідеалізував «спасительное» виховання, спроможне без примусу, але завдяки «природі, вливающія в сердце»¹³

9) Як обґрунтовує Д. Багалій, М. Ковалинський був непересічно високоосвіченою особою: він слухав лекції в Геттінгені, закінчив освіту у Страсбурзі (початок 1770-х років), згодом обіймав посаду куратора Московського університету (1801) (Багалій, 1926, с. 21), а його біографію Г. Сковороди вчені Д. Чижевський, В. Петров, Д. Сумцов вважали не формальним переказом подій і фактів, а внутрішньо зануреною в особистість філософа-вчителя і друга.

10) Тлумачення терміну «должность» у творах Г. Сковороди розкрито у нашій статті (Дічек, 2002).

11) 1769 р. Г. Сковорода змушений був полишити викладання в додаткових класах Харківського колегіуму (Багалій, 1926, с. 66–67).

12) У Г. Сковороди не раз натрапляємо на ототожнення Бога з духом, з природою або природою. Красномовною є цитата: «А у християн знатнейшія ему (Богу – прим. Н.Д.) имена следующие: дух, господь, царь, отец, ум, истинна. Последние два имена кажутся свойственнее протчих, потому что ум вовся есть не вещество, а истинна вечным своим пребыванием совсем противна непостоянному веществу». Видиму натуру він означував як «вещество, матерія, земля, плоть ...» (Сковорода, 1973т, с. 146).

13) У цій статті не торкатимемося сковородинівського концепту «серця», бо це вимагає окремого розгляду.

семя благія воли помалу-малу, без препятствий возрасши, самовольно и добродотно делает все тое, еже свято и угодно есть пред богом и человеки» (Сковорода, 1973а, с. 104). Зауважимо ще раз: у творах Г. Сковороди природа і Бог найчастіше постають у єдності.

У характерному антитетичному стилі Г. Сковорода описав те, чого варто уникати на шляху до щастя («сіи дорожки есть родный нещастія путь»):

«А. Входит в несродную стать.

Б. Несть должность, природе противну.

В. Обучаться, к чему не рожден.

Г. Дружить с теми, к коим не рожден» (Сковорода, 1973р, с. 417).

Необхідно зазначити, що знайти «сродное дело» людина може лише завдяки самопізнанню (самоаналіз), яке визнається Г. Сковородою обов'язковим кроком до щастя, дає змогу визначитися із життєвим призначенням, а отже з видом праці, що найкраще відповідає природним нахилам і можливостям особи.

Самопізнання в його розумінні є осмислення людиною себе істотою особливого роду, яка на відміну від усіх інших істот, духовно пов'язана з Богом, а отже її світ (мікрокосм) знаходиться в єдності з макрокосмом (Богом, Абсолютом). І знову виникає образ «внутрішньої людини», сутність якої образно подана філософом так: «Стань же, коли твоя ласка, на рівній місцині та й звели поставити довкола себе віночком сотню дзеркал. Тоді зразу побачиш, що єдиний твій тілесний бовван (у тексті «болван» – тілесний образ; *прим.Н.Д.*) володіє сотнею залежних від нього образів. А як тільки прибрати дзеркала, усі копії миттю сховаються у своєму естві, або оригіналі, неначе гліля у своєму зернятті. Тим часом сам наш тілесний бовван є не чим іншим, як тінню справжньої людини. Це твориво, неначе мавпа, перебивляє невидиму й непроминальну силу та божество тієї людини, чийми дзеркальними тіннями є всі наші боввани, які то з'являються, то зникають, тоді як істина Господня стоїть непоорушна навіки...» (Сковорода, 1973с, с. 313). Вочевидь, Г. Сковорода наділяє людину божественними рисами (Л. Ушкалов).

Пізнання поза самопізнанням неможливе, адже поки людина не пізнає саму себе, вона навряд чи здатна пізнати все інше, а словами філософа це звучить так: «Если хотим измерить небо, землю и моря, должны, во-первых, измерить самих себе с Павлом собственною нашею мерою. А если нашае, внутри нас, меры не сыщем, то чем измерить можем?» (Сковорода, 1973і, с. 167). Так смисл життя людини має полягати у постійному духовному саморозвитку шляхом неперервного самопізнання (Огородник, Огородник, 1999; Огородник, Русин, 1997, с. 250).

Думаємо, що надзвичайно актуальним є морально-етичний аспект міркувань філософа, в яких мораль (нрав¹⁴) постає і як містично-релігійний обов'язок, і водночас як нагорода людині від Бога. Поцінуючи прагнення щастя природним бажанням кожної людини («нет слаже для человека и нет нужнее, как щастіе» (Сковорода, 1973т, с. 144), у реальному житті Г. Сковорода переконувався, що більшість людей, хоча й шукають щастя, але не знаходять його. Причину цього він убачав у нерозумінні суті справжнього щастя, у гонитві за примарними, тлінними цінностями. Хоча звернення філософа до стану етичних норм життя сучасників, недосконалість яких і призвела до вибору ним життя мандрівника і самітника, було вимушеним, та водночас сприяло тому, що і літературна, і філософська його творчість просякла прагненням покращити людську природу¹⁵, навернувши її на пошук щастя в праці, відповідно до хисту. Непроминальність думок філософа про «сродну працю» полягає і в тому, що він тлумачить працю не лише як джерело досягнення матеріальних благ, а як моральну цінність, як своєрідну окрасу людини, оскільки «життя» (на відміну від «житія») означає «плодоприношеніє, прозябшее от зерна истинь» (Сковорода, 1973і, с. 7). Чи не ці ідеї, трансформувавшись у часі та просторі, стали невидимим, але сущим підґрунтям сучасного руху волонтерів, покликаних до цієї діяльності не лише національними інтересами, а й бажанням послужити людям й правді?

14) Відсилаємо читачів до славнозвісної 10-ї пісні Г. Сковороди (зі збірки «Сад божественных песней») «Всякому городу нрав и права...» (Сковорода, 1973q).

15) Етика або практична філософія Г. Сковороди заслуговує на окреме дослідження.

Наприкінці стисло пояснимо, чому твори Г. Сковороди складні для розуміння сьогодишнім читачам і в чому багатозначність їх сенсів. Насамперед тому, що вони написані не зовсім звичною нам, сучасникам, мовою – староукраїнською літературною або книжковою мовою (байки, поезії), із великим вкрапленням церковнослов'янських висловів і цитувань (більшість філософських праць), латиною (деякі листи) (Шерех (Шевельов), 2008; Гнатюк, 2020). Це – по-перше. По-друге, твори мислителя містять величезну кількість згадувань тих чи тих персонажів з Біблії, грецької міфології, цитувань праць середньовічних філософів, тобто його тексти апелюють до відповідних алюзій у читача, але сучасним споживачам інформації цей міфологічно-алегоричний світ маловідомий і малозрозумілий. Тоді як для освіченої барокової людини він був звичним і доволі прозорим.

Висновки. На нашу думку, пророчими стали слова професора Д. Чижевського, про те, що «якими б шляхами не пішов духовий розвиток України, ... все нові та нові зустрічі з постаттю Сковороди необхідні. Ця постать буде безумовно що далі зростати та притягати до себе ще більше уваги, ніж досі. Прийшов, здається, час, коли Сковорода може стати й назверх, для чужинців, типовим представником українського духа» (Чижевський, 1933, с. 179). І хоча найчастіше сучасні інтерпретаційні студії засвідчують переважний інтерес їх авторів до зіставлення ідей Г. Сковороди з його попередниками чи наступниками у філософствуванні, а не розтлумачення положень, викладених на сторінках його творів і філософських, і художніх, останнє вважаємо важливішим, бо неупереджене висвітлення їх антропоцентричного й етичного смислу теперішнім нащадкам сприятиме не лише формуванню гордості за видатного українця-філософа, якого «не зловив світ», а й збагатять їхні світоглядні уявлення, або ж стануть дороговказом у пошуках щастя.

Маємо підстави висувати, що, не зважаючи на складність мови і стилю творів Г. Сковороди для сучасного розуміння, особливо у сенсі множини символів і бінарних опозицій, якими оперує філософ, поняття смислу життя людини і її щастя на сторінках його праць здебільшого збігаються, але вони набувають переважно релігійного забарвлення (душевний «мір», самопізнання як модальність «внутрішньої» людини). Водночас пріоритет природовідповідності у вихованні особи і виборі професійної діяльності, який обстоює Г. Сковорода, продовжують лишатися освітніми постулатами.

Можливо, викладені у статті думки Г. Сковороди і його дослідників допоможуть комусь сформувати шлях до свого щастя, або хоча б розрадіть у теперішню важку годину випробувань усвідомленням величчя українського духу.

«Нині чи хочеш бути щасливим? Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй по планетах, не тиняйся палацами, не плазуй по земній кулі, не броди по Єрусалиму... Золотом можеш купити село, річ трудну, бо не вельми потрібну. А щастя, як річ найбільш потрібна, дається всюди даром. Повітря і сонце завжди з тобою, всюди й даром; а все те, що від тебе геть тікає, знай, що воно чуже й зайве» (Сковорода, 1973т, с. 144).

Використані джерела

- Багалій, Д. І. (1926). *Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода*. Державне видавництво України.
- Бичко, А., Бичко, І. (2003). Концентрично-бароковий контекст української філософії: феномен Сковороди. У *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: збірник наукових праць* (сс. 51–78). Інститут Г. С. Сковороди.
- Біблія. (2004). *Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена*. Видання Українського Біблійного товариства.
- Гнатюк, Л. (2020, Листопад 17). Не дураймося свого слова! Якою мовою насправді писав Григорій Сковорода. *Україна молода*. <https://umoloda.kyiv.ua/number/3662/164/151922/>
- Горський, В. С., Кислюк, К. В. (2004). *Історія української філософії*. Либідь.
- Горський, В. С. (2001). *Філософія в українській культурі*. Центр практичної філософії.

- Грінченко, Б. (1908). *Словарь української мови. В 4-х томах* (Т. 2). Київська Старина.
- Гур, В. (1996). Філософія серця Григорія Сковороди – антропосцієнтична етика. У *VII Сковородинські читання: Збірник праць за матеріалами наукової конференції* (с. 21–24). Переяслав-Хмельницький.
- Дічек, Н. (2002). Шлях до щастя Григорія Сковороди. *Шлях освіти*, (4), 43–48.
- Докрену, А.М., Шокіна, І.М. (2015). *Бібліографія публікацій про життя і діяльність Г. Сковороди*. <https://dnpp.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/10839-2/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F-%D1%82%D0%B0-6/>
- Жарких, Ю. (2004). *Бібліографія старої України 1240–1800 рр. Показчик діячів / предметів: Г. С. Сковорода*. <https://www.myslenedrevo.com.ua/studies/bsu/pers/skovoroda.html>
- Льїн, В.В. (2014). Мораль, Істина, Бог: інтенції «філософії серця» Г. Сковороди. У *Філософія і богослов'я: на шляху діалогу: Матеріали XXI Харківських міжнародних сковородинівських читань, приурочених до 1025-річчя Хрещення Русі* (с. 130–140). ОКЗ «НЛММ ГС Сковорода».
- Литвинов, В. (2003). Про шляхи здобуття щастя у розумінні українських філософів XV–XVIII ст. (Від Григорія Саноцького до Григорія Сковороди). У *Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність: збірник наукових праць* (с. 166–178). Інститут Г. С. Сковороди.
- Неудачина, Т.І. (Уклад). (2019). *Григорій Сковорода: філософія життя і творчості «українського Сократа»: науково-допоміжний бібліографічний показчик* (Т. 1). Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
- Никольський, Б.В. (1895). Украинский Сократ. *Исторический Вестник*, Апрель, 215–233.
- Огородник, І.В., Огородник, В.В. (1999). Григорій Сковорода. У *Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: навчальний посібник* (с. 253–263). Вища школа; Знання.
- Огородник, І.В., Русин, М.Ю. (1997). *Українська філософія в іменах*. Львів.
- Попович, М. В. (2012). Сковорода Григорій Савич. У *Енциклопедія історії України: У 10 томах* (Т. 9, с. 607–609). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973а). Благодарный Еродий. (близько 1787). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 2, с. 99–118). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973б). Брань архистратига Михаила со Сатанюю о сем: лего бить благим. (1783). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 2, с. 59–84). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973с). Діалог, или Разглагол о Древнем Мире. (1788) У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1, с. 307–323). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973д). Діалог. Имя ему – Потоп зміин. (1791). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 2, с. 135–171). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973е). Жизнь Григорія Сковороды. У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 2, с. 439–476). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973ф). Книжечка о чтеніи священнаго писанія нареченная Жена Лотова. (1780). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 2, с. 358–411). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973ж). Книжечка, называемая SILENUS ALCIBIADIS, сиреч икона Алкивиадская (Израилский Змий) (1785–1776). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 2, с. 6–31). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973к). Кольцо. Дружеский разговор о душевном мире (1773–1774). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1, с. 358–411). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973л). Наркисс. Разглагол о том: узнай себе (1769–1771). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1, с. 154–200). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973м). Начальная дверь ко христіанскому добронравію (1766, оновлена автором 1780). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1, с. 144–152). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973о). Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни [Разговор дружескій о душевном мире] (1770-і). У *Сковорода Г. С. Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1., с. 324–356). Наукова думка.

- Сковорода, Г.С. (1973р). Разговор, называемый алфавит, или букварь мира (1774). У Сковорода Г.С. *Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1, сс. 411–450.). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973q). Сад бажественних песней. (між 1770–1774). У Сковорода Г.С. *Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1, сс. 5–177). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973г). Симфонія, нареченная Книга Асхань о познанні самого себе (після 1771 р.). У Сковорода Г.С. *Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 1, сс. 201–262). Наукова думка.
- Сковорода, Г.С. (1973s). Убогий Жайворонок. (1774). У Сковорода Г.С. *Повне зібрання творів: У 2 томах* (Т. 2., сс. 119–130). Наукова думка.
- Ушкалов, Л. (1997). *Григорій Сковорода і антична культура*. Знання.
- Ушкалов, Л. (2004). *Григорій Сковорода: семінарії*. Майдан.
- Ушкалов, Л. (2009). *Григорій Сковорода*. Фоліо.
- Ушкалов, Л. (2017). *Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковорода*. Дух і Літера.
- Ушкалов, Л. (Ред.). (2002). *Два століття сквородіяни: бібліографічний довідник*. Акта.
- Харченко, Л. М. (2020). Ціннісні виміри концепту щастя у філософії Григорія Сковорода. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 41, 327–338.
- Чижевський, Д. (1929). *Філософія на Україні. Огляд історіографії питання* (2-е вид., частина I). Прага.
- Чижевський, Д. (1934). *Український філософ Г. Сковорода* (Т. ХХІУ, Кн.1: Серія філософична). Варшава: Праці Українського Наукового Інституту.
- Шерех (Шевельов), Ю. (2008). *Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковорода. Книга 1: Мовознавство* (сс. 511–566) (Р. Доценко, Пер.). Києво-Могилянська академія.
- Шинкарук, В.І. (Ред.) (2002). *Філософський енциклопедичний словник*. Абрис.
- Шкира, О. (Уклад.). (2009). *Григорій Сковорода (1722–1977): науково-допоміжний бібліографічний показник* (Вип. 1). Переяслав-Хмельницький.
- Ярмусь, С. (2003). Поняття щастя в філософії Григорія Сковорода. У Сковорода Григорій: *ідейна спадщина і сучасність: збірник наукових праць* (сс. 660–673). Інститут Г.С. Сковорода.

References

- Bahalii, D. I. (1926). *Ukrainskyi mandrovanyi filosof Hr. Sav. Skovoroda*. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy.
- Bibliia. (2004). *Bibliia, abo Knyhy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu, iz movy davnoievreiskoi ta hretskoi na ukrainsku nanovo perekladena*. Vydannia Ukrainskoho Bibliinoho tovarystva.
- Bychko, A., Bychko, I. (2003). Kontsentrychno-barokovyi kontekst ukrainskoi filosofii: fenomen Skovorody. In *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats* (pp. 51–78). Instytut H.S. Skovorody.
- Chyzhevskiy, D. (1929). *Filosofii na Ukraini. Ohliad istoriografii pytannia* (2-e vyd., chastyna I). Praha.
- Chyzhevskiy, D. (1934). *Ukrainskyi filosof H. Skovoroda* (Т. ХХІУ, Book 1: Serii filosofichna). Varshava: Pratsi Ukrainskoho Naukovoho Instytutu.
- Dichek, N. (2002). Shliakh do shchastia Hryhoriia Skovorody. *Shliakh osvity*, (4), 43–48.
- Dokrenu, A.M., Shchokina, I.M. (2015). *Bibliografiia publikatsii pro zhyttia i diialnist H. Skovorody*. <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/10839-2/%D0%B1%D1%96%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F-%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F-%D1%82%D0%B0-6/>
- Hnatiuk, L. (2020, November 17). Ne tsuraimosia svoho slova! Yakoiu movoiu naspravdi pysav Hryhorii Skovoroda. *Ukraina moloda*. <https://umoloda.kyiv.ua/number/3662/164/151922/>
- Horskyi, V.S. (2001). *Filosofia v ukrainskii kulturi*. Tsentr praktychnoi filosofii.
- Horskyi, V.S., Kysliuk, K.V. (2004). *Istoriia ukrainskoi filosofii*. Lybid.
- Hrinchenko, B. (1908). *Slovar ukrainskoi movy: V 4-kh tomakh* (Vol. 2). Kievskaiia Staryna.

- Hur, V. (1996). *Filosofia sertsia Hryhoriia Skovorody – antroposiiientychna etyka*. In *VII Skovorodynski chytannia: Zbirnyk prats za materialamy naukovoi konferentsii* (pp. 21–24). Pereiaslav-Khmelnytskyi.
- Ilin, V.V. (2014). *Moral, Istyna, Boh: intentsii «filosofii sertsia» H. Skovorody*. In *Filosofia i bohoslovia: na shliakhu dialohu: Materialy XXI Kharkivskykh mizhnarodnykh skovorodynivskykh chytan, pryurochennykh do 1025-richchia Khreshchennia Rusi* (pp. 130–140). OKZ «NLMM HS Skovorody».
- Kharchenko, L. M. (2020). *Tsinnisni vymiry kontseptu shchastia u filosofii Hryhoriia Skovorody. Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drobobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii «Filosofia», 41, 327–338.*
- Lytvynov, V. (2003). *Pro shliakhy zdobuttia shchastia u rozuminni ukrainskykh filosofiv XV–XVIII st. (Vid Hryhoriia Sanotskoho do Hryhoriia Skovorody)*. In *Skovoroda Hryhoriia: ideina spadshchyna i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats* (pp. 166–178). Instytut H. S. Skovorody.
- Neudachyna, T.I. (Uklad). (2019). *Hryhoriia Skovoroda: filosofia zhyttia i tvorchosti «ukrainskoho Sokrata»: naukovodopomizhnyi bibliografichni pokazhchyk* (Vol. 1). Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni H. S. Skovorody.
- Nykolskyi, B.V. (1895). *Ukraynskyi Sokrat. Ystorycheskyi Vestnyk*, April, 215–233.
- Ohorodnyk, I.V., Ohorodnyk, V.V. (1999). *Hryhoriia Skovoroda*. In *Istoriia filosofskoi dumky v Ukraini. Kurs lektsii: navchalnyi posibnyk* (pp. 253–263). Vyscha shkola; Znannia.
- Ohorodnyk, I.V., Rusyn, M. Iu. (1997). *Ukrainska filosofia v imenakh*. Lybid.
- Popovych, M. V. (2012). *Skovoroda Hryhoriia Savych. Entsyklopediia istorii Ukrainy: U10 tomakh* (Vol. 9, pp. 607–609). Naukova dumka.
- Sherekh (Shevelov), Yu. (2008). *Prolegomena do vyvchennia movy ta stylu H. Skovorody. Knyha 1: Movoznavstvo* (pp. 511–566) (R. Dotsenko, Transl.). Kyievo-Mohylianska akademiia.
- Shkyra, O. (Uklad). (2009). *Hryhoriia Skovoroda (1722–1977): naukovodopomizhnyi bibliografichniy pokazhchyk* (Vyp. 1). Pereiaslav-Khmelnytskyi.
- Shynkaruk, V.I. (Ed.) (2002). *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk*. Abrys.
- Skovoroda, H.C. (1973e). *Zhyzn Hryhoriia Skovorody*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 2, pp. 439–476). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973a). *Blahodamyi Erodij. (blyzko 1787)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 2, pp. 99–118). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973b). *Bran arkhystratyha Mykhayla so Satanoi u sem: leho bit blahym. (1783)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 2, pp. 59–84). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973c). *Dialoh, ili Razghlahol o Drevnem Mire. (1788)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 1, pp. 307–323). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973d). *Dialoh. Ymia emu – Potop zmiyn. (1791)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh*. (Vol. 2, pp. 135–171). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973f). *Knyzhechka o chteniy sviashchennaha pysaniia narechennaia Zhena Lotova. (1780)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 2, pp. 358–411). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973j). *Knyzhechka, nazyvaemaja SILENUS ALCIBIADIS, syrech ykona Alkyvyadskaia (Izraylskyi Zmyi) (1785–1776)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 2, pp. 6–31). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973k). *Koltso. Druzheskyi razghovor o dushevnom myre (1773–1774)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh*. (Vol. 1, pp. 358–411). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973l). *Narkiss. Razghlahol o tom: uznai sebe (1769–1771)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 1, pp. 154–200). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973m). *Nachalnaia dver ko khrystianskomu dobronraviiu (1766, onovlena avtorom 1780)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 1, pp. 144–152). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973o). *Razghovor piaty putnykov o ystynnom shchastiy v zhyzny [Razghovor druzheskii o dushevnom myre] (1770-i)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 1., pp. 324–356). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973p). *Razghovor, nazyvaemyi alfavyt, yly bukvar myra (1774)*. In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 1, pp. 411–450). Naukova dumka.

- Skovoroda, H.S. (1973q). Sad bazhestvennikh pesnei. (mizh 1770–1774) In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 1, pp. 5–177). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973r). Symfonia, narechennaia Knyha Askhan o poznaniy samoho sebe (pislia 1771 r.). In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 1, pp. 201–262). Naukova dumka.
- Skovoroda, H.S. (1973s). Ubohii Zhaivoronok. (1774). In *Skovoroda H. S. Povne zibrannia tvoriv: U2 tomakh* (Vol. 2., pp. 119–130). Naukova dumka.
- Ushkalov, L. (1997). *Hryhorii Skovoroda i antychna kultura*. Znannia.
- Ushkalov, L. (2004). *Hryhorii Skovoroda: seminarii*. Maidan.
- Ushkalov, L. (2009). *Hryhorii Skovoroda*. Folio.
- Ushkalov, L. (2017). *Lovytva nevlvnoho ptakha: zhyttia Hryhoriia Skovorody*. Dukh i Litera.
- Ushkalov, L. (Red). (2002). *Dva stolittia skovorodiiany: bibliohrafichniy dovidnyk*. Akta.
- Yarmus, S. (2003). Poniattia shchastia v filosofii Hryhoriia Skovorody. In *Skovoroda Hryhorii: ideina spadshchyna i suchasnist: zbirnyk naukovykh prats* (pp. 660–673). Instytut H. S. Skovorody.
- Zharkyykh, Yu. (2004). *Bibliohrafiia staroi Ukrainy 1240–1800 rr. Pokazhchyk diiachiv / predmetiv: H. S. Skovoroda*. <https://www.myslenedrevo.com.ua/studies/bsu/pers/skovoroda.html>

Natalia Dichek, Dr. Sc. in Education, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Head of History and Philosophy of Education Department, Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Research interests: history of Ukrainian and foreign education, methodology of historical-pedagogical research, pedagogical personalistics, foreign Makarenkiana, issues of educational philosophy.

A MAN AND SENSE OF HUMAN LIFE IN THE HERITAGE OF HRYHORII SKOVORODA (1722–1794)

The article presents the author's interpretation of the significance of ideas of outstanding Ukrainian philosopher, writer and educator Hryhorii Skovoroda (1722–1794) about achieving a person's happiness and meaningful life. Based on the reflection of a number of works of this thinker, the relevance of his philosophic ideas is substantiated: firstly, as an inexhaustible source of the Ukrainian spirit; secondly, as an outstanding cultural national treasure that deserves respect and memory; thirdly, as a treasury of ethical instructions on building a happy life by a person, the meaning of which should be self-knowledge. As the Ukrainian educator believed, it is necessary for a person to choose the type of labor that corresponds to his own natural gifts and inclinations, as well as further self-development. Features of H. Skovoroda's philosophic worldviews are highlighted. It was a complex combination of anthropologism, personalism, mysticism, pantheism, based on the ideas of Orthodoxy, in which he lived and worked. Hryhorii Skovoroda lived in the Ukrainian Baroque era. Thou his philosophical views were largely determined by the peculiarities of the time: the ambiguity of the concepts of "world", "man", "God", "happiness", the symbolism of the language of his works, the antithetical nature of judgments, and their inherent syncretism.

The carried out source search and analysis of the totality of works devoted to the study of the biography and creative heritage of H. Skovoroda gave grounds to assert that, compared to the 20th century, the scientific interest of researchers in his original heritage has not decreased, but increased in the 21st century.

Keywords: Hrihorii Skovoroda, worldview, "inner man", the Bible, self-knowledge, work in accordance with one's abilities.